

ISTRANKE U BORBENIM PRILIKAMA

U časopisu »Narodna umjetnost« br. 10 od 1973. godine pod naslovom »Folklor Gupčeva zavičaja« (Uz 400-godišnjicu seljačke bune godine 1573) nekoliko priloga obradilo je građu vezanu uza život kmetova i bune zagorskih seljaka. Zato smo odlučili pokušati obraditi sličnu tematiku i iz života istarskoga puka, posebice istarskih žena. Poznato je da je i u Istri bilo buna kmetova, da je u Pazinštini buknuła velika buna 2.000 kmetova 1570. godine, ali te su bune povijesno premalo obrađene i nepoznate u široj javnosti. Nadalje, značajne su migracije novoga stanovništva u 16. i 17. stoljeću, zatim zbivanja vezana uz Uskočki rat u Istri, podijeljenost Istre na austrijsku i mletačku, stvaranje Napoleonove Ilirije, te previranja i pobune vezane uz 1848. godinu. Za ranija razdoblja nemamo pouzdanijih podataka, no uza sva borbena zbivanja na području Istre tokom 20. stoljeća imamo pouzdane podatke da su u njima i žene imale značajnu ulogu.

Posebne i teške okolnosti u kojima se Istra nalazila tijekom prvoga svjetskog rata i talijanske okupacije omogućavaju da kao posebno razdoblje označimo vrijeme od 1914—1945. godine. Tokom tih tridesetak godina politička zbivanja dovodila su do velikih izmjena ili potpunog nestajanja etnografskih značajki Istre, a time se mijenjao i tradicijski položaj i uloga istarske žene. Ekonomske prilike dovodile su do promjene načina gospodarenja, pa su se žene počele baviti gotovo isključivo nekim zanimanjima, tipičnima za gradske sredine, a zapuštati poljodjelstvo i stočarstvo i ostale oblike seoske proizvodnje.

Početkom prvoga svjetskog rata austrijske su vlasti smatrale da će lakše obraniti Istru i ratnu luku u Puli, ako uklone civilno stanovništvo i ojačaju vojne baze. Zato su prisilno evakuirale gotovo polovicu teritorija Istre (njezin južni i srednji dio do linije Rovinj—Labin). Pod nazivom »ratnih bjegunaca« u teretnim je vagonima odvezeno u daleke krajeve Austrije, Mađarske, Češke i Moravske oko 60.000 žena, djece i nešto staraca, dok su svi sposobni muškarci zadržani u vojnim odredima ili vojnim radionicama. Pojedina su sela potpuno opustjela, u drugima je ostalo tek nekoliko staraca ili poneka obitelj. Situacija je bila to tragičnija što su ljudi odvojeni od svojih kuća upravo kada je trebalo prikupiti žito koje je 1915. godine obilato rodilo, a sa sobom su »smjeli ponijeti samo toliko koliko su mogli nositi na leđima. Njihovi će prazni domovi služiti za smještaj vojske, a i plodove zemlje i stoku uzet će u uporabu vojska.«¹ Mnogim evakuiranima bilo je to prvo i jedino putovanje vlakom, a u bezglavosti i zbrci prigodom evakuacije »došlo je i do žalosnih slučajeva da su majke bile odvojene od

¹ Lucijan Ferenčić, *Evakuacija stanovništva južne Istre u vrijeme Prvog svjetskog rata*. Istarska Danica 1975, str. 143.

svoje djece, stanovnici sela od svojih suseljana, rođaci od svojih rođaka i sl. U Mađarskoj na jednom kolodvoru bilo je ostavljeno preko stotinu djece« koja nikada nisu vraćena u Istru². U Austriji su evakuirani smješteni u bare i logore, zaražene epidemijama, u kojima su prije njih boravili ratni zarobljenici, pa su to bili pravi »logori smrti«. Najgore stanje bilo je u zloglasnom logoru Gmünd, gdje su Istranke bile s izbjeglicama iz ostalih krajeva Monarhije. Od 50.000 izbjeglica njih više od 20.000 pokosile su različite bolesti (tifus, kolera i šarlah). »Dnevno je umiralo i 200, osobito djece.«³ Liječnička zaštita nije bila nikakva, a smatralo se čak da sanitetsko osoblje »injekcijama« i »kupanjem« u hladnoj vodi prekida život jadne djece, zahvaćene groznicom. Zato su majke pred »sanitetskim ekipama« skrivale djecu pod slamnjaču i drugdje, a sanitetske ekipe dolazile su u pratnji naoružanih čuvara. Bilo je majki kojima su pomrla sva djeca, nekima šestoro, sedmoru⁴. Evakuirani su se stalno tužili zbog loše hrane i smještaja, a jednom prilikom su žene organizirale pravu pobunu, koja je ugušena vatrogasnim štrcaljkama i mlazovima vode⁵.

U nešto povoljnijim prilikama bili su izbjeglice u Mađarskoj (Paksa, Bonjihada, Mačva i dr.), gdje su obavljali najteže poslove na imanjima mađarskih posjednika, ali su imali bolje životne uvjete, iako su i tu tretirani gotovo kao zarobljenici. U najpovoljnijim prilikama bili su oni koji su upućeni u Češku i Moravsku, gdje su ih primile pojedine obitelji gotovo kao svoju rodbinu ili članove kućanstava. Ondje su primali i manju novčanu pomoć, a povremeno i pokoji odjevni predmet. Bile su povoljnije prilike i zbog srodnosti jezika, lakšeg sporazumijevanja, a djeca su mogla pohađati češke škole »tako da su brzo naučila češki jezik. Mlade djevojčice kada su se kasnije vratile svojim kućama često su međusobno govorile češki.«⁶

U dosadašnjim istraživanjima nismo mogli pouzdanije utvrditi koliko je ovaj boravak evakuiraca izvan Istre donio izmjene u etnografskim značajkama. Poznat je samo jedan slučaj sklapanja braka i dovođenja djevojke iz Češke u Medulin, što svakako nije moglo imati znatnijeg utjecaja na promjene te naravi. Možemo pretpostaviti da su usvojeni neki elementi seoskog gospodarenja, a potvrđeno je da su izbjeglice iz Češke donijeli sjeme rozā krumpira, kakav se i danas uzgaja u Istri⁷.

Moguće je da su i Istrani-zarobljenici po povratku u Istru donijeli neke pogodnije oblike rada i gospodarenja. Tako se govori da su u nekim selima srednje i sjeverne Istre, nakon dolaska iz Rusije, uveli nov način slaganja požnjevenih snopova u polju, zvan *na križe*. Isto tako, do sada nije utvrđeno podrijetlo krovišta za sijeno, zvanog *tetoja*, kakvo se susreće u Istri i u Ukrajini.

Po povratku kućama potkraj 1917. i početkom 1918. godine većina evakuiraca našla je pusta polja i porušene kuće; nedvojbeno je da su tako

2 Josip Iveša-Morelov, Događaji u Premanturi i neka sjećanja iz Prvog svjetskog rata 1914–1918. Prilozi o zavičaju, sv. 2, Katedra Čakavskog sabora Pula 1980, str. 146.

3 M. J., Pješke iz Moskve u Vodnjan. Istarska Danica 1975, str. 178.

4 Iveša-Morelov, vidi bilj. 2, str. 147.

5 Ferenčić, vidi bilj. 1, str. 145.

6 Iveša-Morelov, vidi bilj. 2, str. 147.

7 Isti, str. 147.

nestali i mnogi etnografski predmeti i nastale izmjene etnografskih značajki. Posljednjih ratnih godina vladala je suša i nerodica, pa i danas kazivači govore kako je vladala glad; mljeli su klipove kukuruza, koštice maslina i koru drveta, pa od te smjese pripremali kruh. Vlasti bi radi ublaženja gladi kadikad dopremale kola sirove repe za cijelo selo. Zato su žene kao sablasti lutale cijelom Istrom i ubirale svaku travku koja se mogla pojesti. Govori se da su žene išle pješice, iz Poreča do Pazina (32 km) da bi u vlažnim dolinama nabrale divljeg radiča, a u Borutu kažu da su dolazile iz Poreča i Rovinja (oko 45 km) i davale novi *lancun* od konoplje za kilogram kisele repe. I Fulvio Tomizza u romanu »Bolji život« spominje žene ispijenih grudi i izranjenih nogu kako lutaju za hranom, spominje župnika koji za objed ima jedan kuhani krumpir s ljuskom, zanoseći se iluzijom da ona sadrži vitamine, te udovicu nekadašnjeg veleposjednika »kako zamače ruku u svinjsko korito i prinosi je ustima. Njena snaha, ostavši sama s djecom, davala je zlatne lančice i naramke rublja, naposljetku i krivu sablju glavara Zorzija za koju šaku brašna... Za većinu jedino je bogatstvo bilo onih nekoliko novčića što su stizali od muža ili sina vojnika.« Istodobno, pribojavali su se njihove pogibije da ne ostanu i bez toga izvora, kao što su im zavidjeli što dobivaju svoju porciju jela, bez obzira na užasne uvjete ratišta⁸.

* * *

Talijanskom okupacijom Istre nastaju još znatno teže prilike, koje bitno utječu i na nestajanje etnografskih značajki. Ne samo da su Hrvatima i Slovincima u Istri oduzeta sva politička prava, te da su im na najgrublji način zabranjivani vlastiti jezik, pjesma i ples, nego su ekonomskim pritiscima i osiromašivanjem potpuno uništavani seoski posjedi i pojedine obitelji. Poznati sistem kolonata postojao je u Istri u doba Austrije, ali je bio u odumiranju, no pod Italijom se pojačano uvodi u skladu s fašističkom veleposjedničkom politikom. Tako pojedini seljaci postaju sluge na vlastitim posjedima, a drugi napuštaju Istru i traže posla po cijelom svijetu. »Žene su obično ostajale kod kuće. Same s djecom... da hrane djecu, iako je nisu imale čime hraniti, da se brinu o starcima, iako se nije imalo čime brinuti. Tek ponekad kada bi poštar donio glas od muža iz daleke zemlje... bilo je u kući više radosti, jer u pismu bila je banknota ili ček.«⁹ Žene su tako bile čuvarice ne samo svoga ognjišta, nego i tradicijskih značajki. Naime, kontaktirajući s vlastima ili poslodavcima, muškarci su sve više govorili talijanski i poprimali strane utjecaje, dok su žene (osobito u unutrašnjosti Istre), zadržale hrvatski govor, a ujedno ga prenosile djeci, pričajući im priče ili pjevajući uspavanke. No, i pored toga, u tom su razdoblju, posredstvom škole i trgovine, u istarski govor uključene mnoge talijanske ili iskrivljene talijanske riječi u kućanstvu i gospodarstvu.

U to se doba u većoj mjeri javljaju i neka zanimanja na relaciji selo — grad, što je započelo još u doba austrougarske uprave. Često su seoske žene odlazile u Trst, Opatiju i Rijeku k imućnim obiteljima kao *bajle* (tal.

8 Fulvio Tomizza, Bolji život. Edicija Čakavskog sabora »Istra kroz stoljeća«, Pula 1980, str. 91—93.

9 Karlo Paliska, Od Labina do Hamburga. Istarski mozaik br. 2/1964, Pula 1964, str. 145.

balia) — dojlje. Mnoge su time ostvarile dobru zaradu, ali se tu nije javljao nikakav oblik tradicijskog simboličkog srodstva, jer su to građanke tretirale samo kao plaćenu uslugu. Često su također, uz stalnu novčanu naknadu, preuzimale djecu iz gradskih sirotišta i odgajale ih u svojoj kući do dozrelosti za školovanje, a neka su postajala i stalnim članom obitelji.

I ranije zanimanje *dekl* — sluškinja oživljava u tom razdoblju u mnogim gradovima, a brojčano se smanjuje u selima. Kao dekle u gradovima rade seoske djevojke. One su npr. u Labinu »... bile u neku ruku stvar prestiža, nekako kao danas automobil. Zato, tko je iole mogao držao je sluškinju — rudarski inženjeri, općinski funkcionari, čak i skromni službenici, kao što je, na primjer, bio raznoslač općinske pošte.«¹⁰ Gotovo sve seoske žene Labinštine u mladosti su radile kao sluškinje. Kod bogatijih su poslodavaca i noćivale u kući, a kod siromašnijih su dolazile rano ujutro i radile cijeli dan, ili samo do podne. Glavni jutarnji posao bio im je donošenje vode iz ponegdje dosta udaljenih gradskih cisterni (vodovod se počeo uvoditi uglavnom nakon 1935. g.), a iz kuća bez kanalizacije u priobalnim mjestima (Rovinj, Poreč) ujutro su odnosile i izbacivale u more sadržaje noćnih posuda. Tokom dana obavljale su sve najteže poslove u kućanstvu, ali su sve podnosile, računajući da će tim radom tijekom nekoliko godina osigurati dostatno novaca za nabavu »dote« za udaju. Uz to, te su dekle naučile i mnoge poslove korisne za svoje buduće kućanstvo, pa su ih mladići rado uzimali za bračne družice.

Razvitak rudarstva u Istri dovodi do još jedne izmjene pri biranju bračnog druga. Naime, mladići zaposleni u rudniku postali su privlačni istarskim djevojkama uglavnom zato što su imali redovitu plaću. Ranije su se djevojke nerado udavale u Labinštinu, smatrajući je najpasivnijim i najsiromašnijim dijelom Istre, a tada su se počele najviše udavati upravo u Labinštinu, u rudarske obitelji koje su i dalje živjele na selu.

Iako su u Istri i ranije postojale *brimarice* (naziv za svaku domaćicu koja je na leđima s pomoću *plašćenice* ili debljeg vunenog konopa nosila na leđima veliko breme granja), u nekim mjestima Istre pojavile su se »brimarice« koje su počele nositi svoj teret i u gradove. Naime, za potrebe nekih tada osnovanih pekara na drvo bile su potrebne velike količine goriva. Neke žene Labinštine popodne su odlazile u šumu, pripremile granje i donijele ga pred kuću, a sutradan rano ujutro nosile ga u pekaru, da bi za sav taj trud dobile po kilogram ili malo više kruha dnevno¹¹. Kazivači i inače spominju kako je rad u to doba bio slabo plaćen i kako su žene kopale ili radile kakav drugi poljodjelski posao i po čitav dan za kilogram kukuruza ili brašna.

* * *

U tim kritičnim godinama mogli su se u bescarinskoj zoni (»zona franca«) u Rijeci mnogi proizvodi kupiti po znatno nižim cijenama. Time se počinje razvijati šverc koji pojedinim ženama postaje gotovo isključivo

10 Santo Kranjac, Slike nedavne prošlosti. Kalendar Jurina i Franina 1975, Pula 1974, str. 101.

11 Isti, str. 99 i 100.

zanimanje. Saznali smo tako da su žene Pazinštine polazile u 3 sata ujutro i pješice stizale oko 8 sati na Učku kod Poklona, a u 10 sati u Poljane iznad Ičića. Tu bi jednoj ženi iz Poljana dale po 20 lira i ona bi otišla u zonu nabaviti desetak kg »muke« (brašna), zatim malo šećera, ulja, kave, petroleja i tjestenine; dio novca zadržala bi kao proviziju, te za naplatu ručka koji bi im pripremila. U podne bi žene s kupljenim stvarima na leđima krenule kući, kamo su stizale oko pola noći ili čak u tri ujutro. Na povratku bi se kretale manje prohodnim šumskim stazama i zaobilaznim putovima jer je postojala opasnost da ih uhvate financi, koji su imali i dresirane pse. Roba koju su žene nosile držala se švercom i zato su je financi oduzimali, a pogotovo ako bi neka žena nosila samo jednu vrst robe (npr. kavu ili petrolej), jer se onda znalo da je to uglavnom namijenjeno za preprodaju drugima. Unatoč tim opasnostima i poteškoćama žene su mnogo trgovale, išle su obično 2—3 na takav put, a kako su u zoni proizvodni bili jeftiniji 5—7 puta, prodajom su ostvarivale znatnu dobit. Ipak, u najvećoj mjeri žene su te namirnice nabavljale za podmirenje potreba svoga domaćinstva, ne cijeneći svoj trud i izgubljeni vrijeme.

Uz to su mnoge žene prodavale u gradu poljodjelske proizvode, a neke su ih i preprodavale, pa je za mnoge od njih trgovina bila glavno zanimanje. Na više mjesta saznali smo kako su pojedine žene obilazile sela i kupovale jaja i druge proizvode, te ih nosile u grad i preprodavale. S druge strane, neke su redovito svakoga dana odlazile u Pulu, Trst ili Rijeku i tamo prodavale mlijeko, povrće, šumske plodove itd. Poneke su pješičile i do 40 kilometara. Tako Jardas opisuje žene Kastavštine koje su svoje proizvode nosile na prodaju u Rijeku. Poneke su s teretom na leđima pješičile do odredišta i po tri sata, a toliko i natrag. Polazile su noću, a dok nisu imale satova određivale su doba polaska prema Vlačićima ili prema prvim pijetlovima. Za nevremena i noću žena bi na košaru s teretom stavila kišobran, za pojas pak zataknila upaljenu svjetiljku, a da ne bi išla praznih ruku, pri tome je prela ili plela čarape. Često bi se dogodilo da neka usput i rodi, jer su do zadnjega časa nosile teret. Bilo je djevojčica koje su već od osme godine počele odlaziti na riječku tržnicu, a mnoge su žene isključivo trgovinom prehranjivale svoju obitelj¹².

Teške ekonomske prilike i nedostatak hrane pokrenuli su istarske žene i na druge akcije kakve ne bilježimo u selima drugih krajeva naše domovine. Još iz doba prvoga svjetskog rata imamo više podataka o pobunama Istranki u pojedinim mjestima; demonstrirale su protiv rata, tražile od vlasti hranu ili provaljivale u skladišta, te uzimale potrebne namirnice. Nakon rata i okupacije seljačke bune u Istri postaju opća pojava, a »pogotovu 1921. godine i za vrijeme svjetske ekonomske krize«¹³. Od 1931. godine javljaju se po cijeloj Istri bune i pokreti u kojima sudjeluju samo žene. Prvi pokret bio je 18. i 19. XI 1931. u Vižinadi, u kojemu je sudjelovalo stotinjak žena iz Kaštelira i Sv. Nedjelje, tražeći smanjenje poreznih nameta. Znatno žesće demonstracije izbile su nekoliko dana kasnije u Tinjanštini, a u njima je sudjelovalo nekoliko stotina žena iz Tinjana, Sv. Petra u Šumi, Kringe i tinjanskih zaselaka. U sedam točaka žene su izložile svoje zahtjeve, došlo je

12 Ivo Jardas, Kastavština. ZbNŽO knj. 39, JAZU, Zagreb 1957, str. 166 i 364.

13 Herman Buršić — Mario Mikolić, Nemiri u selima Istre u doba svjetske ekonomske krize. Istarski mozaik br. 4—5, Pula 1967, str. 189.

do tučnjave i hapšenja. Nakon nekoliko dana 50 žena iz Sv. Ivana od Šterne prosvjeduju protiv poreza, »koristeći se sajmenim danom da dođu u manjim grupama« u Višnjan. Dne 27. XI 1931. godine, prema izvještaju iz Buja, »oko stotinjak žena svih godina starosti iz Krasice došle su mi zahtijevajući ukinuće raznih nameta, posebno one na klanje stoke za privatnu upotrebu ne mogavši zbog loše ljetine podnositi nikakvo plaćanje, tim više što ne raspolažu ni potrebnim sredstvima za vlastitu ishranu kao ni za ishranu vlastite djece koja venu od gladi«¹⁴. Takve su pobune nastavljene i u drugim istarskim mjestima, a vjerojatno su utjecale i na stvaranje buntovnog duha kod istarskih seoskih žena, što se pokazalo u bezbrojnim, a malo poznatim akcijama tijekom oslobodilačkoga rata.

* * *

Temeljitija istraživanja mogla bi pokazati da li su u tom ratu primjenjivana tradicijska iskustva u liječenju ljudi i životinja, u prijevozu, pribavljanju i pripremanju hrane i slično, a ovdje ćemo navesti samo neke podatke koji upućuju na takvu mogućnost. No; i ovdje moramo spomenuti posebne prilike koje su vladale u Istri. Do 1943. g. talijanske vlasti uhićuju samo istaknutije antifašistički orijentirane pojedince, a od 1943. provode masovnu mobilizaciju svih muškaraca između 18 i 50 godina i odvođe ih u tzv. »bataglioni speciali« u južnu Italiju i Siciliju. Politički nepoželjne trpaju u zatvore i logore, a dobar dio Istrana odlazi u partizanske odrede u Gorski kotar i druge krajeve. Tako ponovno na selima ostaju žene same s djecom i nemoćnim starcima. Dok su prije rata postojale velike obitelji s podjelom poslova na muške i ženske, sada žene moraju obavljati i sve tzv. muške poslove.

Kapitulacijom Italije stanje se pogoršava. Njemački odredi borave u većim središtima, gdje stanovništvo živi pod stalnim pritiskom, ali bez šokova i opasnosti koje proživljava stanovništvo onih područja u kojima nema stalne vojske, no u kojima se zato stalno smjenjuju neprijateljski i partizanski odredi. Neprijateljski su kazneni odredi u tim područjima spalili ne samo brojne kuće, nego i čitava sela, uz likvidiranje čitavog stanovništva, pa su tako pojedina sela zauvijek nestala. Najveći je bio problem hrane, pa kazivači kažu: »Jedni su uzimali — a drugima si morao dati«, ali su srećom te godine bile rodne, pa je nešto ostalo i za seljake.

Po cijeloj Istri organiziraju se narodnooslobodilački odbori, kojima su žene i djevojke glavni suradnici. Dogovoren je sustav signaliziranja opasnosti i dolaska neprijatelja u selo, da bi se mogli sakriti oni koji su bili suradnici tih odbora i koje je neprijatelj tražio. U jugoistočnoj Istri bile su to *bandire* — na brežuljku ili drvu istaknut grm smreke (kakav se stavlja i na dimnjak pri dovršenju gradnje kuće), u Pazinštini su za to služile bijele plahte, u Poreštini su pak otvoreni prozori u potkrovlju određene kuće značili sigurnost, a zatvoreni opasnost, ponegdje su noću služile u tu svrhu upaljene svjetiljke, postavljene na određen prozor itd. Uz to su na pojedinim brežuljcima, u blizini sela, dežurala djeca i obavještavala o nailasku neprijatelja. Ljudi su se ponajvećma sklanjali u šume nedaleko sela,

14 Isti, str. 189—195.

ali i u brojna skloništa, načinjena ispod kuhinje, podruma ili drugih stambenih prostora, dvorišta i gospodarskih zgrada. I prestanak opasnosti najavljavao se najrazličitijim znacima, pa je npr. u Kašćergi neka žena dovikivala, kao da se obraća pastirima: »Gon'te blago doma, se je najilo!«

Od 1944. na području Istre djelovali su članovi njemačkog TRUP-a. To su bili uvježbani diverzanti, često odjeveni kao partizani ili su barem imali partizansku kapu. Uz to, poznavali su jezik i običaje kraja. Događalo se da su ih najprije otkrivale i raskrinkavale žene i njihov dolazak u selo najavljivale vičući »Idu maškare!«¹⁵.

Kurirska veza bila je čest zadatak žena, koji su obavljale vršeći često naoko obične svakidašnje poslove. Jedna bi, goneći stoku na pašu, stavila pismo u kažun ili kamenu ogradu, druga bi ga odatle prenijela dalje. Pisma su prenosile među hranom u bisagama, u papučama ili cipelama, a bilo je slučajeva da je žena i uz temeljit pregled njemačke straže, prenijela pismo, koje je držala zamotano u klupku vune od kojega je, idući putom, plela čarape.

Najvažniju ulogu imale su žene u pribavljanju, pripremanju i raspodjeli hrane i odjeće. Posebno se tražila vještina u skrivanju i prenošenju sanitetskog materijala, cigareta i dr. iz određenih punktova u gradovima, pored neprijateljske straže, do terenskih baza. Hrana se pribavljala kako za prehranu jedinica na području Istre, tako i onih u Gorskom kotaru. Odbornici su određivali koliko koja obitelj treba dati određenih namirnica, ali u mnogim slučajevima pojedinci su davali i više od onoga što im je bilo određeno. Kada su u selo stigle partizanske jedinice ili pojedini partizani, odbornici su ih raspoređivali po kućama na hranu i prenočište. Prema potrebi, oni bi ostavili svoju poderanu i prljavu odjeću, a žene bi im davale urednu, da bi po njihovu odlasku sve oprale i pripremile za novu skupinu. U nedostatku sapuna najviše se koristio nekadašnji način pranja iskuhavanjem u lugu (lukšiji). To su žene ponajviše radile noću da ih ne bi vidio neprijatelj, jer se suradnja s partizanima kažnjavala smrću ili odgonom u logor. U to su doba ponovno počeli raditi mnogi ručni žrvnjevi na kojima su žene noći i noći mljele žito. Sav taj naporni posao često su obavljale kada su i same bile nedostatno nahranjene. Na novi način oživljava se i tradicijska institucija posta, pa tako saznajemo da je omladina Labinštine postila svaki treći dan da bi uštedjela hranu za borce 43. divizije¹⁶. Jasno je da su se poteškoće oko pribavljanja hrane javljale u svim nežitorodnim krajevima, pa tako i u susjednom Primorju, pa tako saznajemo: »Naše žene idući za hranom ove zime po najgorim smetovima mnogo su prepatile i smrzlo ih se je 17. Treba uzeti u obzir da idući u razmjenu trebaju hodati do Slovenije po dva dana najmanje i natrag i po tri dana. I tako donose kući do 20 kila hrane. Uzevši u obzir pasivnost Primorja možemo mirne duše reći da će slijedećih mjeseci oskudijevati na hrani 80 % stanovništva.«¹⁷

15 Davor Mandić, Idu maškare. Kalendar Jurina i Franina 1981, Pula 1980, str. 205.

16 Herman Buršić, Istarska divizija. Kalendar Jurina i Franina 1980, Pula 1979, str. 25.

17 Mara Knopfmaher — Davor Gavrin, Dokumenti za povijest ZAVNOH-a (nastavak) 1943—1944. god. Arhivski vjesnik XXI—XXII, Zagreb 1980, str. 66.

Kako u doba rata nije bilo dovoljno muške radne snage, mnoga polja bila su neobrađena ili je čak postojao problem žetve. Zato je oko 400 žena i omladinki zajedničkom akcijom tokom tri dana na Čepićkom polju požnjelo i time neprijatelju otelo za partizansku prehranu goleme količine žita. U Poreštini, koja je bila pod jakom neprijateljskom kontrolom, žene su čak noću škarama rezale klasje i skrivale žito od neprijatelja¹⁸. Zbog straha od neprijatelja žene su izbjegavale kretanje dalje od sela, pa tako nisu u to doba nosile masline na preradbu u gradske uljare, nego su ih kod kuće prerađivale na najteži način, polijevajući zdrobljene masline vreloom vodom i cijedeći rukama iz njih ulje.

I nestašica soli bila je velik problem, pa su žene Labinštine strmim putovima od mora do brdskih sela donosile na leđima morsku vodu, satima je iskuhavale u kotlovima i metalnim bačvama i tako dobivale sol. Ujesen su skupljale plodove drijenka i pekle rakiju koja se koristila umjesto alkohola za ranjene partizane.

Od ovčje vune žene su prele i plele čarape, rukavice i pulovere, te ih na stotine slale ili odnosile u Gorski kotar. Uz to su od sukna, kakvo se ranije koristilo za narodnu nošnju, izrađivale hlače, kapute i titovke, a sa svojih *modrna*, koje su čuvale u škrinji kao uspomenu na vjenčanje, izrezivale su crvenu čohu i od nje izrađivale petokrake.

Ne samo iz emotivnih, nego i iz ekonomskih razloga ženski je nakit u tradicijskim odnosima imao posebnu vrijednost, pa su ga udate žene čuvale sve do smrti, a samo prilikom velikih nevolja (požara, uginuća stoke i sl.) bile su spremne prodati ga za potrebe obitelji. Međutim, u vrijeme NOB-a i nakon oslobođenja, žene su se rado rastajale od svoga nakita, dajući ga za stvaranje nove države: »U selu Bičići, općina Divšići, kotar Prodol, žene su se natjecale na skupu koja će dati više zlata za našu novu državu. Skidale su sa sebe zakonsko prstenje, naušnice, lančiće i druge nakite. Za čas se skupilo 70 komada zlata, nešto srebra i 3000 lira.«¹⁹ (I poslije oslobođenja, za potrebe izložbe »Svjedočanstva o slavenstvu Istre«, žene su davale nakit i najljepše nošnje, ali se ne zna gdje su kasnije pohranjeni ti predmeti.)

U toku rata ojačana je i institucija seoske uzajamne pomoći. Kao što se nekada selo brinulo za udovice i bolesne, u doba rata brinulo se za majke i supruge partizana ili ratnih zarobljenika i žrtava rata, da im se pribavi hrana i odjeća, te da im se pomogne u svim poljodjelskim poslovima.

* * *

Završetkom rata u Istri nisu završeni problemi i tegobe: Istranke opet moraju pokazivati svoju borbenost i snalažljivost. Tokom 1945. i 1946, dok je u Istri radila Međusaveznička komisija, utvrđujući nacionalni sastav stanovništva, ženama je ne samo sugerirano, nego gotovo i naređivano da odjevene u nošnju hrvatskog stanovništva Istre sudjeluju na mitinzima i svima javnim manifestacijama, te da u njoj plešu na trgovima i ulicama. (Nekoliko godina kasnije nošnja se smatrala znakom zaostalosti, pa je zbog toga gotovo zabranjivana.)

¹⁸⁾ Žena u borbi, god. II, br. 10, str. 5.

¹⁹⁾ Žena u borbi, god. II, br. 16—17, srpanj 1945, rubrika: »Vijesti iz Istre«, str. 47.

Ni nakon 1945. Istra nije imala stvarni mir. Postojale su zone A i B, a angloamerička okupacija Pule od 27 mjeseci gotovo da je bila istovjetna ratnom stanju. Žene demonstriraju ili se čak i bore protiv demontaže tvorničkih strojeva (npr. tvornice lokota u kojoj su do rata radile samo žene), udružuju se u borbene grupe od 7—10 žena i razbijaju stotinjak prodavaonica privatnih špekulanata, održavaju 11-dnevni borbeni marš kroz Pulu i slično. Dne 25. XII 1946. priređuju proslavu s dijeljenjem poklona za 2.000 djece pod nazivom »Il Natale del bambino povero« (Božić siromašnoga djeteta). Godine 1947. prestaje okupacija Pule, a 1953. ukida se zona B, no posljedice toga i dalje se osjećaju. Uz postojanje zona obnovljena je i pojava »kontrabanda« (krijumčarenja, šverca). Opet su se time najviše bavile žene. Primjerice, kazivačica iz Raklja govori kako je išla u Pulu, ispod suknje u »bičvi« (čarapi) nosila jaja, tamo ih prodala i nabavila šećer i tjesteninu, pa opet skrivajući donosila kući. Intenzivno se trguje i s Trstom, a uz to veliki broj žena pješači i do Slovenije, te mijenja koju litru rakije ili vina za grah, brašno i krumpir.

Tokom rata mnoga su sela razrušena i spaljena, a u nekima je pobijeno sve stanovništvo. Nakon oslobođenja mnogi stanovnici optiraju u Italiju, pa opet pojedina naselja ostaju pusta. Razlozi za to su ponekad i društveno-ekonomski. Specifičnost Istre je u tome što ranije nije imala radničku klasu, pa su upravo seljaci bili nosioci oslobodilačke borbe, a ekonomsku podršku mogli su pružiti samo bogatiji i napredniji seljaci, koji postaju nezadovoljni u novim uvjetima, kada ih se naziva kulacima i smatra gotovo protivnicima.

U borbi za oslobođenje nedvojbeno je iznimno važan doprinos žena. One su u novim uvjetima stekle ravnopravnost, no seoskim ženama zbog nedostatka radnog staža nije mogao biti priznat ni privilegirani staž za sudjelovanje u borbi. Ona sada u domaćinstvu obavlja gotovo sve muške poslove, jer nema muža ili zato jer on radi u gradu; ako pak rade u poljodjelstvu zajedno, više ne postoje nekadašnje podjele na muške i ženske poslove. Otuda danas česte jadikovke seoskih žena zbog gotovo nikakvih povlastica i olakšica, kojima bi im se uzvratio njihov doprinos stvaranju novoga društva.

U ovom prilogu iznijeli smo samo dio činjenica o buntovnom duhu istarskih žena i o okolnostima u kojima su one stvarale nove etnografske značajke ili primjenjivale stare tradicijske oblike u novim uvjetima. Vjerujemo da bi temeljitija istraživanja potvrdila opravdanost etnološkog pristupa u istraživanju i ovoga oblika narodnog života.

ISTRIAN WOMEN IN WAR SITUATION

Summary

In his contribution the author attempts to establish the degree to which war conditions change certain ethnographic traits and create new ones, or new uses and forms of traditional cultural forms. Since World War One continued with Italian occupation of Istria until 1945, it could be asserted that the whole period was an attack on the national rights of the Slavic population of Istria by blocking or destroying its ethnographic properties. It is interesting that rural women were the most significant subjects of revolt against ethnic oppression. They invented numerous ways to counteract the enemy, particularly in the course of struggle to secure basic food supplies in those difficult times. Some of them completely neglected agriculture and entered new, urban-based occupations. A more intensive study of this subject, which may at first glance appear non-ethnological, could bring some interesting ethnological results.